

A Comparative Study of the Resistive Economy Approach in the Economic Perspective of Islam and Conventional Economics

Soroosh Fayaz*

Alireza Aliahmadi**

Reza Zabihi***

Abstract

The purpose of this research is to examine the richness of the resistance economy approach about global models and experiences in the field of economics. Because economic upheavals have made the resistance economy and strengthening the national economy not unique to Iran, perhaps we will witness the successes of other countries in this field. In this research, using the method of library study, content analysis, and focus group, and adopting a comparative-adaptive approach, we studied and explained the theories and models of resistive economy based on the Islamic economic system on the one hand, and global models and experiences of economics in areas related to the concept of resistive economy on the other hand. The components of economic models introduced in the two categories are classified and the corresponding relationship between them was determined. The results of this study showed that although some aspects of the resistive economy as a contemporary version of the Islamic economic system correspond to the approaches of economics and its global experiences, none of them alone cover the scope of the requirements of the resistive economy, and the categories of "faith and reliance on Islamic thinking", "jihadist approach", "justice-orientation" and "people-orientation" have no correspondence in models of conventional economics. These cases explain the position of resistive economy as a comprehensive, integrated, and irreplaceable economic system based on Islamic principles and thought.

Keywords: Resistive Economy, Islamic Economic System, Resilience, Comparative Approach.

Classification JEL: A10

* Master's Graduate in executive management, Iran University of Science and Technology. email: sorooshf@chmail.ir

** Professor at Faculty of Industrial Engineering and Economics, Management and Development Engineering of Iran University of Science and Technology. email: aliahmadi@iust.ac.ir

*** PhD Student, Faculty of Management and Accounting, College of Farabi, University of Tehran, Tehran, Iran. email: r.zabihi@ut.ac.ir

بررسی مقایسه‌ای رویکرد اقتصاد مقاومتی در دیدگاه اقتصادی اسلام و علم اقتصاد متعارف

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۰۶

سروش فیاض*

علیرضا علی احمدی**

رضا ذبیحی***

چکیده

هدف از انجام این پژوهش بررسی غنای رویکرد اقتصاد مقاومتی در تناظر با مدل‌ها و تجارب جهانی حوزه اقتصاد می‌باشد. چرا که؛ زیرا فرازونشیب‌های اقتصادی باعث شده تا اقتصاد مقاومتی و مقاوم‌سازی اقتصاد ملی صرفاً مختص کشور ما نباشد و چه بسا شاهد موفقیت‌های کشورهای دیگر در این زمینه باشیم. در این تحقیق با استفاده از روش مطالعه کتابخانه‌ای و روش تحلیل محتوا و استفاده از گروه کانونی و اتخاذ رویکرد تطبیقی-مقایسه‌ای، به بررسی و تشریح نظریه‌ها و مدل‌های اقتصاد مقاومتی مبتنی بر نظام اقتصادی اسلام از یک سو و مدل‌ها و تجارب جهانی علم اقتصاد در حوزه‌های مرتبط با مفهوم اقتصاد مقاومتی از سوی دیگر پرداخته شده است. در این پژوهش، مؤلفه‌های مدل‌های اقتصادی معرفی شده در دو دسته یادشده، مقوله‌بندی شده و ارتباط متناظر بین آنها تعیین شده است. نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد هرچند ابعادی از اقتصاد مقاومتی به مثابه نسخه معاصر نظام اقتصادی اسلام در رویکردهای علم اقتصاد و تجارب جهانی آن دارای تناظر است، ولی هیچ‌یک از آن تناظرها به تنهایی دامنه الزامات اقتصاد مقاومتی را پوشش نداده و مقوله‌های «ایمان و ابتناء بر تفکر اسلامی»، «رویکرد جهادی»، «عدالت‌محوری» و «مردم‌بنیان» فاقد تناظر در مدل‌های علم اقتصاد متعارف می‌باشد. موارد یادشده، جایگاه اقتصاد مقاومتی را به عنوان یک نظام جامع، یکپارچه و بی‌بدیل اقتصادی تبیین می‌کند که ابتدای آن بر مبانی و تفکر اسلامی است.

واژگان کلیدی: اقتصاد مقاومتی، نظام اقتصادی اسلام، علم اقتصاد، تاب‌آوری، رویکرد تطبیقی.

طبقه‌بندی JEL: A10

* دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، مدیریت اجرایی، دانشگاه علم و صنعت، تهران، ایران. sorooshf@chmail.ir

** استاد، گروه مدیریت و مهندسی کسب و کار، دانشکده علوم مهندسی پیشرفت، دانشگاه علم و صنعت، تهران، ایران. aliahmadia@iust.ac.ir

*** دانشجوی دکتری، رشته مدیریت دولتی، دانشکده‌گان فارابی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. r.zabih@ut.ac.ir

۱. مقدمه

هر جامعه‌ای خواه‌ناخواه با تولید ثروت و توزیع آن سروکار دارد و در قسمت تولید و تقسیم منافع، هر مکتبی روش اقتصادی مخصوصی دارد و بهترین روش اقتصادی آن روشی است که به تناسب موقعیت و شرایط محیط بتواند بهتر تولید کند و بهتر ثروت را در جامعه توزیع کند و آنان را از فقر و تنگدستی برهاند (مطهری، ۱۳۵۷، ص ۳۱). فضای اقتصاد، فضای سالم و آرام در سطح داخلی و بین‌المللی نیست. مقاومت کردن اقتصاد در مقابل تلاطم‌ها و بحران‌هایی که از خارج اقتصاد به آن تحمیل می‌شود و یا حتی بحرانهایی که از درون اقتصاد ممکن است شکل گیرد، مسئله‌ای است که در علم اقتصاد متعارف نیز بدان پرداخته شده است. خیلی از کشورها فهمیدند که اقتصاد، تلاطم دارد و بسیاری از فروض اقتصاد نئوکلاسیک، در واقعیت وجود ندارد و کشورها باید اقتصاد خود را به گونه‌ای مدیریت کنند که در مقابل نوسانات، دشواری‌ها، تهدیدها و تلاطم‌هایی مقاومت کنند که در سطح بین‌المللی و حتی در داخل خود اقتصادها وجود دارد. به‌دیگرسخن، به‌نوعی اقتصاد خود را طراحی کنند که حداقل آسیب‌پذیری و شکنندگی را داشته باشد (عبدالملکی، ۱۳۹۵، ص ۲۰۸-۲۰۹).

برای نمونه، رکود و بیکاری ایجاد شده در سراسر جهان توسط کووید ۱۹ فرایندی که با جهانی شدن در فن‌آوری‌های جدید و جریان‌های گسترده جمعیت تسریع می‌شود، به تلاش‌های جدی برای بازیابی اقتصاد نیاز داشت (آنجل^۱ و همکاران، ۲۰۲۱). طبیعی است که سردمداران هر جامعه‌ای تلاش می‌کنند نظام اقتصادی خود را به نحوی سازمان دهند که با وجود همه این دشواری‌های محتمل، اهداف اقتصاد محقق شود و این یعنی ایجاد اقتصاد مقاومتی (مؤمنی، ۱۳۹۷، ص ۲۱). معمولاً اقتصاد مقاومتی را مخصوص زمانی می‌دانند که یک کشور یا جامعه‌ای از سوی بیگانگان و دشمنان مورد تحریم اقتصادی و اعمال محدودیت‌های مالی و گمرکی قرار گیرد. در این شرایط مردم و مسئولین آن کشور باید با فراهم نمودن زمینه‌ها و شرایط ویژه و اتخاذ تدابیر و سیاست‌های مناسب و اقدامات لازم، در برابر این تحریم‌ها و حمله‌ها مقاومت نمایند؛ ولی با نگاهی ژرف‌تر به این اصطلاح و بررسی‌های تاریخی و شرایط بین‌المللی، به نظر می‌رسد معنای آن بسیار گسترده‌تر از این باشد (سنایی فر و همکاران، ۱۳۹۱).

اقتصاد مقاومتی قبل از علم، دین و نقل، یک مفهوم عقلی است. شاهد بر این مدعا این است که در هر جای دنیا اصل بر استحکام، مقاومت و قوام است و این یک اصل عقلی است. با نگاهی به دیگر اقتصادهای دنیا نیز متوجه آن خواهیم شد که تمام آنها همواره سعی در مقاوم‌سازی بافت‌ها و ساختارهای خویش داشته‌اند و این امر با تکامل دانش همواره در مسیر خویش رو به پیشرفت

1. Angel

بوده است؛ بدین معنا که جهت‌گیری تمام تئوری‌های جدید، نیل به این هدف، یعنی قوام و مقاوم‌سازی است (پیغامی، ۱۳۹۵، ص ۱۵).

در پژوهش پیش رو، اقتصاد مقاومتی تشخیص حوزه‌های فشار و متعاقباً تلاش برای کنترل و بی‌اثر کردن آن و تبدیل چنین فشارهایی به فرصت از طریق باور و مشارکت همگانی و اعمال مدیریت‌های مدبرانه که پیش شرط و الزام چنین موضوعی در نظر گرفته شده است (سیف، ۱۳۹۳). در همین راستا تاب‌آوری اقتصادی^۱ به توانایی‌های یک اقتصاد برای بازیابی و تنظیم تأثیرات منفی تکان‌های خارجی و بهره‌گیری از فرصت‌های آن اطلاق شده است (بریگوگلیو و همکاران، ۲۰۰۸). همچنین نظام اقتصادی اسلامی یک نظام رفتاری و عناصر آن رفتارها و روابط اقتصادی در نظر گرفته شده است. اجزای نظام اقتصادی، رفتارها و روابط ارادی انسان‌ها در سه حوزه تولید، توزیع و مصرف است. از دیدگاه اسلام، طرح نظری نظام اقتصادی ساخته بشر نیست؛ بلکه خداوند حکیم آن را طراحی کرده و ما باید در پژوهش در نصوص (آیات و روایات) به کشف آن بپردازیم (میرمعزی، ۱۳۹۱).

۲. بررسی پیشینه تحقیق

در این پژوهش تلاش شده تا ضمن بررسی اصول اقتصاد مقاومتی از منظر نظام اقتصادی اسلام و مدل‌های احصا شده بر مبنای آن، مفاهیم مرتبط با اقتصاد مقاومتی در علم اقتصاد متعارف، مبتنی بر پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه و تجربیات بین‌المللی را معرفی کنیم. اتحادیه اروپا (۲۰۱۲) نیز در پژوهشی، تاب‌آوری اقتصادی را در اتحادیه اروپا در دو سطح کشورهای عضو و صنایع فعال در آن ارزیابی و صنایع تاب‌آور و آسیب‌پذیر را در کشورهای عضو معرفی نموده است. سیف و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهش خود، نقاط برجسته مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی را که مقام معظم رهبری در دیدار با کارگران داروپخش در مورخ ۹۱/۲/۱۰ تبیین نمودند، تعریف نموده است. پیغامی (۱۳۹۴) بررسی دانش و تجربیات بشری در حوزه اقتصاد مقاومتی پرداخته است. در این راستا به معرفی مختصری از کلیدواژه‌هایی پرداخته که در ادبیات متعارف اقتصادی قرابت زیادی با اقتصاد مقاومتی دارند و به تفصیل، بر روی کلیدواژه‌های تاب‌آوری و آسیب‌پذیری به‌عنوان نزدیک‌ترین کلیدواژه‌ها به اقتصاد مقاومتی پرداخته است.

سامنی و مدرس خیابانی (۱۳۹۴) با استناد به سخنان مقام معظم رهبری با روش تحلیل گفتمان پیکره بنیاد، گفتمان سیاست اقتصاد مقاومتی را از دیدگاه ایشان توصیف و تبیین نموده‌اند.

1. Resilience

براساس این پژوهش، مفاهیم پربسامد شناسایی شده در گفتمان معظم‌له عبارت‌اند از: فرهنگ صرفه‌جویی، جنگ اقتصادی، دولت، اقتصاد مقاومتی، نقش مردم، تولید ملی و منابع ارزی. سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴) در گزارشی، مؤلفه‌های محوری بیانات رهبر معظم انقلاب درباره اقتصاد مقاومتی را احصا نموده است.

دیکارو^۱ (۲۰۱۵) با بهره‌گیری از خواص مدل‌های غیرخطی صاف و بدون تغییرات، به بررسی قابلیت انعطاف‌پذیری اقتصادی در سطح منطقه در کشور ایتالیا و شاخص‌های ارزیابی آن پرداخته است. اسفندیاری‌صفا (۱۳۹۵) با رویکرد داده‌بنیاد به بررسی بیانات رهبر معظم انقلاب طی سال‌های ۱۳۷۲ تا ۱۳۹۴ پرداخته و ۲۷ مؤلفه اقتصاد مقاومتی را در قالب چهار بخش:

الف) جهاد اقتصادی؛

ب) دانش و فناوری؛

ج) اقتصاد درون‌زا؛

د) سیاست‌گذاری فرهنگی، از دیدگاه معظم‌له احصا نموده است. گل‌وردی (۱۳۹۶) به بررسی مبانی نظری و ادبیات تحقیق موجود در مورد تاب‌آوری ملی پرداخته و برخی از شاخص‌های اندازه‌گیری تاب‌آوری ملی را معرفی نموده است. مرزبان و گودرزی (۱۳۹۷) در پژوهش خود با عنوان «بررسی الگوهای اقتصاد مقاومتی در کشورهای قدرتمند دنیا و ارائه مدل پیشنهادی برای اقتصاد مقاومتی ایران» با استفاده از روش تحلیل محتوا، به بررسی الگوهای اقتصادی متناظر با مفهوم اقتصاد مقاومتی در کشورهای قدرتمند دنیا پرداخته و مدل پیشنهادی برای اقتصاد مقاومتی ایران را ارائه نموده است.

میرجلیل (۱۳۹۷) در پژوهش خود، چهار مفهوم کلیدی و متمایز در اقتصاد مقاومتی یعنی شوک نامطلوب، مقاومت، تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی را توضیح داده و سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی را براساس مفاهیم سه‌گانه مقاومت، تاب‌آوری و آسیب‌پذیری دسته‌بندی نموده است. توکلی (۱۳۹۸) در پژوهش خود با عنوان «بررسی نسبت اقتصاد مقاومتی و اقتصاد اسلامی» با استفاده از روش تحلیلی به تبیین نسبت میان اقتصاد مقاومتی و اقتصاد اسلامی پرداخته و نشان می‌دهد که تعریف اقتصاد مقاومتی به‌عنوان یکی از کلان نظریه‌های اقتصادی اسلام به فهم بهتر جایگاه اقتصاد مقاومتی در ادبیات اقتصاد اسلامی کمک می‌کند.

مایور^۱ (۲۰۲۰) در پژوهش خود با عنوان «مناطق و تاب‌آوری اقتصادی: چشم‌اندازهای جدید مناطق و تاب‌آوری اقتصادی: چشم‌اندازهای جدید» چهار بعد از انعطاف‌پذیری اقتصادی منطقه‌ای در برابر شوک رکود اقتصادی را شامل مقاومت، بهبود، جهت‌گیری مجدد و نوسازی شناسایی کرد. اپریا و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهش خود، عناصر تاب‌آوری در اقتصاد را این‌گونه تعریف کرده‌اند: مقاومت (توانایی اقتصاد برای مقابله با شوک‌ها)؛ جذب (توانایی یک اقتصاد برای پذیرش یک شوک)، بهبودی (توانایی یک اقتصاد برای بازگشت به حالت قبلی خود) و تغییر جهت مجدد (در صورت وجود، توانایی یک اقتصاد برای تغییر ساختاری و بازگرداندن تعادل بالاتر از حالت اولیه).

جمالی و خلیلیان (۱۴۰۱) در پژوهش خود به بررسی مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در گام دوم انقلاب اسلامی پرداخته‌اند. لطفیان و همکاران (۱۴۰۱) با ارائه نقشه راهی به‌منظور پیاده‌سازی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و ضمن نگاشت نهادی به بررسی و طراحی اجزای یک نظام و پویایی آنها و وابستگی‌های متقابل و تعاملات و روابط اجزاء و چگونگی گردش فعالیت‌ها پرداخته‌اند. آرننگ و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله «اقتصاد مقاومتی منظومه‌ای فراتر از اقتصاد چرخشی؛ برگرفته از بیانات آیت‌الله خامنه‌ای»، با بررسی تناظر بین دو اقتصاد چرخشی و اقتصاد مقاومتی به این نتیجه رسیدند که تعداد ده مؤلفه موجود در منظومه اقتصاد مقاومتی شامل مصون‌سازی اقتصادی، رشد درون‌زا مبتنی بر رونق تولید، زیست‌بوم کسب‌وکار، تاب‌آوری اقتصادی، تأمین مالی هوشمند، گذار از اقتصاد تک‌محصولی، برندسازی اقتصاد مقاومتی، اقتصاد دانش‌بنیانف جایگزینی واردات با تولید داخل، سرمایه اجتماعی فاقد مفاهیم متناظر در مؤلفه‌های اقتصاد چرخشی هستند و ازسوی دیگر، تمام مؤلفه‌های موجود در منظومه اقتصاد چرخشی (هشت مؤلف قوانین حفاظت از محیط‌زیست، سبک زندگی اسلامی - ایرانی پایدار، اصول سه‌گانه اقتصاد چرخشی، مدیریت پایدار، حاکمیت پایدار، ارزش‌های اجتماعی، اکولوژی صنعتی و توسعه پایدار) مفاهیم متناظر در اقتصاد مقاومتی را دارند.

آیچنگرین^۲ و همکاران (۲۰۲۴) در مقاله خود «با عنوان تاب‌آوری اقتصادی: چرا برخی کشورها در مقابل شوک‌ها از سایر کشورها بهبود سریع‌تری دارند؟» به بررسی کشورهای مختلف پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که رکودهای عمیق‌تر با بهبود قوی‌تر همراه می‌شوند که مطابق با مدل فریدمن از چرخه تجاری است و در مقابل، رکودهای طولانی‌تر با بهبودهای ضعیف‌تر همراه

1. Mayor

2. Eichengreen

است؛ به گونه‌ای که تخریب گسترده‌تر سرمایه انسانی و سایر اثرات بعدی آن، انعطاف‌پذیری را محدود می‌کند.

۳. روش‌شناسی تحقیق

۱. مطالعات کتابخانه‌ای: در این پژوهش با استفاده از روش مطالعات کتابخانه‌ای، مجموعه منابع موردنیاز شناسایی، مطالعه عمیق و داده‌های موردنیاز از آنها احصا شد. به‌طورکلی، این منابع براساس دیدگاه‌های موردبررسی، در دو بخش قابل تقسیم‌بندی هستند:

الف) نظریه‌ها، رویکردها و مدل‌های اقتصاد مقاومتی مبتنی بر نظام اقتصادی اسلام؛

ب) استانداردها، تجارب جهانی و مدل‌های مبتنی بر علم اقتصاد دارای ارتباط مفهومی با اقتصاد مقاومتی.

۲. تحلیل محتوا: یکی از رایج‌ترین شکل ارائه داده‌هاست که اساساً به تحلیل و تلخیص داده‌ها براساس فراوانی آنها می‌پردازد. غالباً معلوم می‌شود که پاره‌ای از مفاهیم آن‌قدر شبیه هم هستند یا چنان رابطه متقابلی دارند که می‌توان بدون هدر رفتن جزئیات زیاد، آنها را یکی به‌شمار آورد. تحلیل محتوا یک روش خوشه‌بندی، گروه‌بندی یا ادغام چیزها یا متغیرهایی است که در پاره‌ای ویژگی‌های مشاهده شده سهیم‌اند یا برعکس افزاز یا تقسیم مجموعه‌ای از چیزها یا متغیرها با طبقات مانع‌الجمعی است که حدود و دشان منعکس کنند تفاوت و ویژگی‌های مشاهده شده در عضوهایشان است. در این پژوهش با استفاده از روش تحلیل محتوا، مؤلفه‌های مدل‌های اقتصادی در سطح ملی در هر دو دیدگاه اشاره شده در مطالب پیشین، مقوله‌بندی شد و سپس با استفاده از روش مقایسه تطبیقی، تناظر مقوله‌های تعیین شده بررسی شد.

۳. گروه کانونی: روش گروه کانونی نوعی از روش‌های تحقیق کیفی است که به‌طورکلی به‌عنوان یک بحث ساختاریافته با گروهی از افراد، با حضور یک تسهیل‌کننده انجام می‌شود و برای تولید داده‌های کیفی در یک موضوع مدنظر با کار می‌رود (مساده، ۲۰۱۲). در این پژوهش، به‌منظور تأیید اعتبار نوع تناظر مقوله‌های احصا شده در گام قبل، نوع تناظر مقوله‌ها در یک گروه کانونی نیز تعیین و نتایج صحه‌گذاری شد.

۴. رویکرد تطبیقی: رویکرد تطبیقی که مبتنی بر مقایسه برای فهم شباهت‌ها و تفاوت‌هاست، یکی از قدیمی‌ترین شیوه‌های تفکر در اندیشه اجتماعی است. برای مثال ارسطو به مقایسه

1. Content Analysis
2. Focus Group
3. Comparative approach

دولت‌شهرهای گوناگون یونان و هرودوت به مقایسه جهان یونانی و غیر یونانی پرداخته است (رز، ۲۰۰۴).

۴. رویکرد اقتصاد مقاومتی از دیدگاه اندیشمندان اسلامی و علم اقتصاد

۴-۱. اقتصاد مقاومتی از دیدگاه برخی اندیشمندان مسلمان

۴-۱-۱. نگرش میرمعزی درباره نظام اقتصادی

میرمعزی (۱۳۹۱) دو نوع نگرش را درباره نظام اقتصادی معرفی می‌کند. از منظر وی نگرش اول این است که نظام اقتصادی به صورت طبیعی و خودکار و به بهترین وجه در داخل موجود است، ما باید تنها آن را درک کنیم و از دخالت‌های ناروایی بپرهیزیم که سبب اختلال کارکرد آن می‌شود. نگرش دوم این است که نظام اقتصادی یک طرح از پیش تعیین شده است که باید به اجرا درآید. براساس نگرش اول نظام‌سازی بی‌معناست؛ زیرا نظام اقتصادی موجود است و تنها باید با ابزار علمی آن را مطالعه کنیم؛ ولی براساس نگرش دوم، نظام اقتصادی طرحی برای دگرگون کردن واقع خارجی است و علم تنها به تجزیه و تحلیل واقع می‌پردازد که براساس نظام خاصی شکل گرفته است. از منظر وی فلسفه اسلامی با نگرش دوم تناسب دارد؛ با این تفاوت که از دیدگاه اسلام، طرح نظری نظام اقتصادی ساخته بشر نیست؛ بلکه خداوند حکیم آن را طراحی کرده و ما باید در پژوهش در نصوص (آیات و روایات) به کشف آن بپردازیم.

۴-۱-۲. نگرش یوسفی درباره نظام اقتصادی

یوسفی (۱۳۹۵) نگاهی متفاوت از تقسیم‌بندی قبلی دارد. وی قائل بر آن است که بین اندیشمندان سه نوع نگرش به نظام اقتصادی وجود دارد:

۱. **نظام‌پذیری:** این نگرش معتقد است که نظام اقتصادی به طور طبیعی و بدون آنکه دست بشر در طراحی آن نقشی داشته باشد، در عالم خارج موجود است. این نظام به بهترین نحو در جهت سعادت انبای بشر به صورت خودکار عمل می‌کند. اندیشمندان اقتصادی تنها باید با ابزار عقل و تجربه آن را درک کنند و به همه انسان‌ها معرفی نمایند. آدام اسمیت از زمره اصلی‌ترین اصحاب این نگرش محسوب می‌شود.

۲. **نظام‌سازی:** اجتماع‌یون دولتی به شدت نظام طبیعی و لوازم آن را انکار می‌کنند. آنان هیچ‌گونه قوانین و نظامی را پیشاپیش نمی‌پذیرند و با تفسیر خاص خود از هستی و انسان، مدعی

هستند که باید با استفاده از ابزار عقل و تجربه، نظام اقتصادی مطلوب را طراحی و سامان‌دهی نمود. رودبرتوس یکی از طرفداران این دیدگاه است.

کشف نظام: از دیدگاه اسلام هیچ‌کدام از دو نگرش براساس تفکر سکولاری، پذیرفته نیست. چون طرح نظری نظام اقتصادی نه در عالم خارج وجود دارد و نه ساخته دست بشر است. از دیدگاه اسلام، خداوند متعال نقشه جامع هدایت بشر به سمت کمال و سعادت در همه عرصه‌های زندگی از جمله عرصه اقتصادی را طراحی کرده است. دانشمندان اقتصاد اسلامی باید با ابزار عقل، کتاب و سنت آن را کشف و اجرا کنند. پس از اجرا دائم آن را نسبت به وضعیت مطلوب مکشوف، آسیب‌شناسی و ارزیابی و با توجه به شرایط اقتصادی جامعه به سمت وضعی مطلوب هدایت کنند.

۳-۱-۴. ارکان نظریه‌پردازی اقتصاد مقاومتی از دیدگاه عبدالملکی

عبدالملکی (۱۳۹۳) با توجه دادن به ماهیت اقتصاد مقاومتی - که همان نسخه معاصر نظام اقتصادی اسلامی می‌باشد - می‌نویسد: نظریه‌پرداز اقتصاد مقاومتی باید ابتدا مکتب اقتصادی اسلام و منویات آن را در هر حوزه و موضوعی که مطالعه می‌شود، بشناسند. سپس فضای کنونی اقتصاد ایران را رصد کند. این رصد فضا، همان شناخت ظرفیت‌ها و نقشه خصومت‌هاست و بعد با این دو دسته معلومات، تحت یک نظام نوآورانه و خلاقانه، سخت‌افزار و نرم‌افزاری طراحی کند که همان اجزای نظام اقتصاد مقاومتی هستند و ایران را به اهداف موردنظر می‌رسانند. وی این چنین ادامه می‌دهد که یکی از مقدمات روش شناسایی و نظریه‌پردازی در اقتصاد مقاومتی، شناسایی مکتب اقتصادی اسلام است. وی در ادامه سه زاویه‌ای که از منظر آنها مکتب اقتصادی اسلام، به مباحث اقتصادی ورود می‌کند را به شرح زیر تشریح می‌کند:

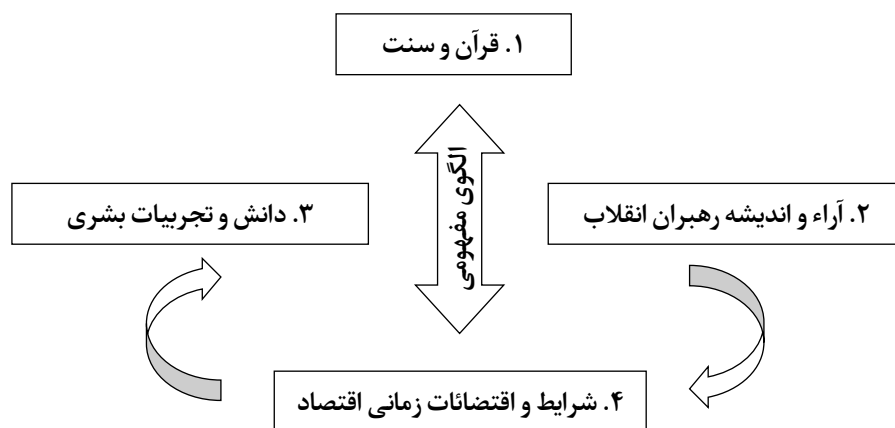
۱. عدالت اقتصادی: عدالت به دو حوزه عدالت تخصیصی و عدالت توزیعی تقسیم می‌شود. یک دسته ذی‌حق‌ها، اموال و دسته دیگر انسان‌ها هستند و اینکه اگر حقوق اقتصادی اموال پرداخت شود، یعنی اداره تخصیصی محقق شده و نتیجه‌اش، حداکثر تولید خواهد بود و اگر حقوق اقتصادی انسان‌ها پرداخت شود، این به معنای تحقیق عدالت توزیعی خواهد بود و نتیجه‌اش رفع فقر و تبعیض است.

۲. جهاد اقتصادی: مکتب اقتصادی اسلام، به‌گونه‌ای اقتصاد را هدایت می‌کند و به جلو می‌برد که افراد و بنگاه‌های اقتصادی، صرفاً نباید به دنبال منافع خودشان باشند، بلکه باید به منافع دیگران و جامعه نیز توجه کنند.

۳. بحث عزت اقتصادی: براساس قاعده عزت اقتصادی، همه فعالیت‌های اقتصادی باید باعث

تقویت استقلال و عزت مسلمین شود؛ چه یک فرد مسلم و چه جامعه مسلمین. پس به‌طور خلاصه می‌توان گفت: در طراحی اقتصاد مقاومتی، سخت‌افزار و نرم‌افزاری که نظام اقتصاد مقاومتی را تشکیل می‌دهد، باید مکتب اقتصادی اسلام شناسایی شود و در سه حوزه مکتب با آن موضوعی که وجود دارد، تطبیق داده شود؛ از جهت عدالت اقتصادی، جهاد اقتصادی و عزت اقتصادی. اقتصاد مقاومتی نسخه معاصر نظام اقتصادی اسلام است. نظام اقتصادی اسلام در واقع خروجی مکتب اقتصادی اسلام برای زمانی است که در یک شرایط واقعی در یک شرایط زمانی و مکانی خاص، می‌خواهد به وقوع بپیوندد.

۴-۱-۴. ارکان طراحی یک الگوی بومی ایرانی - اسلامی از اقتصاد مقاومتی از دیدگاه پیغامی پیغامی (۱۳۹۵) در پژوهش خود چهار رکن موردنیاز برای نیل به یک الگوی بومی و به عبارتی ایرانی - اسلامی از اقتصاد مقاومتی را مطابق شکل ۱ تبیین کرده است: ۱. قرآن و سنت، که البته سایر ارکان دارای رابطه طولی با این رکن هستند؛ ۲. آراء و اندیشه‌های رهبران انقلاب اسلامی؛ ۳. دانش و تجارب بشری؛ و ۴. در نظر گرفتن شرایط و اقتضات زمانی اقتصاد ایران.

شکل ۱: ارکان طراحی یک الگوی بومی ایرانی - اسلامی از اقتصاد مقاومتی

۴-۱-۵. دیدگاه مهدوی سیرت پیرامون الگوی اقتصاد مقاومتی در نهج البلاغه الگوی اقتصادی دوران کوتاه حکومت امام علی (علیه السلام) مصداق جامع و الگویی ماندگار از نظام اقتصادی اسلام است. مهدوی سیرت در پایان‌نامه خود، زمینه‌ها و الزامات اقتصاد مقاومتی را با

استفاده از روش تحلیل محتوا، از فرمایشات امیرالمؤمنین (علیه السلام) استنباط و طبق جدول ۱ استخراج نموده است (مهدوی سیرت، ۱۳۹۳).

جدول ۱: زمینه‌ها و الزامات اقتصاد مقاومتی در فرمایشات امیرالمؤمنین (علیه السلام)

زمینه‌ها	فرهنگ‌سازی عمومی، تقویت ایمان و تقوا، روحیه جهادی، حفظ عزت و کرامت انسانی و اخلاق حرفه‌ای
الزامات	اقتصاد مردمی، اقتصاد دانش‌بنیان و شکوفای بخش‌های مهم اقتصادی (زراعت، صنعت و تجارت)

۴-۱-۶. مدل تاب‌آوری و مقاوم‌سازی اقتصادی - اجتماعی براساس سیاست‌های برنامه

ششم توسعه

سلیمانی (۱۳۹۴) در پژوهش خود در مرحله اول با استفاده از روش نظریه‌ها، اقدام به کدگذاری باز سیاست‌های برنامه ششم توسعه کشور نموده و پس از آن با توجه به مفاهیم شکل گرفته به مقولات و مدل اولیه دست یافته است. این مدل شامل هفت بعد:

۱. توسعه و پیشرفت اقتصادی؛

۲. زیرساخت‌های فیزیکی و اطلاعاتی - ارتباطی؛

۳. مباحث جمعیتی؛

۴. مسائل و امور فرهنگی / اجتماعی؛

۵. مباحث اجرایی - تقنینی؛

۶. توسعه و تحول آموزش، علم و فناوری؛

منابع طبیعی، زیست‌محیطی و اکولوژیکی می‌باشد. این ابعاد، مدل نهایی با عنوان «تاب‌آوری و مقاوم‌سازی اجتماعی - اقتصادی براساس اندیشه‌های مقام معظم رهبری» را شکل دادند. مدل نهایی شامل هفت بعد و ۱۹۵ مفهوم می‌شود که در واقع، نشانگر شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی - اجتماعی مبتنی بر سیاست‌های برنامه ششم توسعه هستند.

۴-۱-۷. ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های الگوی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران در

برابر تحریم‌های استکبار از دیدگاه سیف

سیف (۱۳۹۳) در پژوهش خود با عنوان «ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های الگوی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران در برابر تحریم‌های استکبار»، در ۴ بعد، شامل رشد، ثبات و امنیت، عدالت و تاب‌آوری، ۱۷ مؤلفه تعریف نموده است. در ادامه نیز ۳۶ شاخص در چهار دسته ترمیم‌کننده و بهبودساز، ظرفیت‌ساز و مقاوم‌ساز در ابعاد معرفی شده تشریح کرده است.

۴-۱-۸. الگوی اقتصاد مقاومتی در ایران از دیدگاه سلیمانی و نیکویی

سلیمانی و نیکویی (۱۳۹۹) در پژوهش خود با عنوان «بررسی تجربیات کشورهای مختلف در مقاومت‌سازی اقتصاد، دلالت‌هایی برای دستیابی به الگوی عملیاتی اقتصاد مقاومتی در ایران» با استفاده از روش مطالعات اسنادی - کتابخانه‌ای، تجربه‌ها و اقدامات کشورهای مختلف را واکاوی نموده و در نهایت جهت الگوسازی بهتر برای پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی در ایران ایده‌هایی طرح کرده‌اند. مؤلفه‌های پیشنهاد شده توسط وی عبارت‌اند از: مردمی کردن اقتصاد و فعال کردن بخش خصوصی، حمایت از تولید ملی، مدیریت مصرف، مدیریت منابع ارزی، کاهش وابستگی به صنعت نفت، اقتصاد دانش‌بنیان.

۴-۲. مفاهیم متناظر با اقتصاد مقاومتی در ادبیات علم اقتصاد متعارف

بررسی تجربه کشورهای مختلف نشان می‌دهد که این کشورها هر یک به مقتضای شرایط، اقدامات و سیاست‌هایی را در پیش گرفته‌اند که می‌توان از آنها تعبیر به مقاوم‌سازی نظام اقتصادی نمود (سلیمانی و نیکویی، ۱۳۹۹). پس از رصد ابعاد اقتصاد مقاومتی مشخص شد این عبارت با مفاهیمی از قبیل تاب‌آوری، ضدشکنندگی اقتصادی، اقتصاد پایداری و ثبات اقتصاد کلان مرتبط است (پیغامی، ۱۳۹۵). مبادی تئوریک و دانشگاهی اقتصاد مقاومتی در ادبیات دانشگاهی دنیا در چند کلیدواژه مهم تعریف می‌شوند که از مهم‌ترین آنها «تاب‌آوری» است (پیغامی، ۱۳۹۴). از این رو، در این بخش به بررسی برخی از پژوهش‌هایی پرداخته می‌شود که در عرصه تاب‌آوری انجام شده است.

۴-۲-۱. تاب‌آوری اقتصادی

مفهوم تاب‌آوری اقتصادی^۱ برای اشاره به توان سیاست ساخته یک اقتصاد برای بهبود (یا انطباق با) آثار تکانه‌های برون‌زای مخالف استفاده می‌شود. توانایی ایستادن در برابر تکانه‌ها هنگامی متصور است که تکانه‌ها خنثی یا ناچیز باشد تا آثار تکانه‌ها را تعدیل کند که با عنوان جذب تکانه از آن نام برده می‌شود (بریگولیو^۲ و پیچی نو،^۳ ۲۰۱۱). تاب‌آوری اقتصادی به توان مقابله با شوک‌های مختلف اقتصادی و میزان بازیابی پس از بروز بحران‌ها اشاره دارد (قاسمی و عرب‌مازار، ۱۳۹۹).

1. Economic Resilience

2. Briguglio

3. Pichino

۴-۲-۲. آسیب‌پذیری اقتصادی

مفهوم دیگری که در ادبیات علمی مطرح شده، بحث آسیب‌پذیری اقتصادی^۱ است که در مورد میزان و شدت آسیب‌پذیری یک اقتصاد بحث می‌کند (عبدالملکی، ۱۳۹۳). «آسیب‌پذیری اقتصادی» به معنای خطر آسیب دیدن یا مجروح شدن اقتصاد از طریق وقایع پیش‌بینی نشده است (سیف، ۱۳۹۳). آسیب‌پذیری اقتصادی به معنای ضربه دیدن (اثرب‌پذیری منفی) از اتفاقات غیرقابل پیش‌بینی به‌طورکلی، و به‌ویژه مسائل اقتصادی است (گیولومونت، ۱۹۹۱)^۲.

۴-۲-۳. ضد شکنندگی اقتصاد

مفهوم دیگر، ضد شکنندگی اقتصاد یا شکننده نبودن اقتصاد^۳ است که مفاهیمی را نزدیک به اقتصاد مقاومتی بحث می‌کند (پیغامی، ۱۳۹۴). در واقع، این مفهوم بدان معناست که منابع و ظرفیت‌ها طوری تنظیم و جایابی شوند که احتمال ضربه آنها به حداقل برسد و از طرفی بتوان عواید مثبتی نیز به دست آورد (وایت، ۲۰۱۳)^۴.

۴-۲-۴. اقتصاد پایدار یا اقتصاد متداوم

مفهوم بعدی، اقتصاد پایدار یا اقتصاد متداوم^۵ است که پایداری اقتصاد را در مقابل نوسانات مورد توجه قرار می‌دهد. مفهوم دیگر، استحکام و پیوستگی اقتصاد^۶ است که روی شاخص‌ها و عواملی بحث می‌کند که باعث استحکام و قدرت اقتصادی می‌شود (عبدالملکی، ۱۳۹۳). اقتصاد پایدار اصطلاحی است که برای یافتن راهبردهای مختلف جهت استفاده از ظرفیت موجود در بهترین مزیت‌شان به کار می‌رود. در واقع، این مفهوم مستلزم راهی است که منابع هم به‌طور کارا و هم مسئولانه استفاده شوند و هم عایدی بلندمدت را به‌دنبال داشته باشد (پیغامی، ۱۳۹۴).

۴-۲-۵. ثبات اقتصاد کلان

بحث دیگری که به‌صورت سنتی در دانش اقتصاد نیز وجود داشته، بحث ثبات اقتصاد کلان^۷ است

1. Economic Vulnerability
2. Guillaumont
3. Economic Anti-fragility
4. White
5. Sustainable & Persistent economy
6. Economy solidarity
7. Macroeconomic stability

و بدین امر می‌پردازد که در شرایط اقتصادی مختلف، اگر متغیرهای اقتصادی بخواهند یک روند با ثبات و رو به رشد داشته باشند، اقتصاد باید چگونه سامان بگیرد تا این ثبات حفظ شود (عبدالملکی، ۱۳۹۳). ثبات اقتصاد کلان از طریق کاهش قابل توجه نا اطمینانی و پیشبرد برنامه‌ریزی بلندمدت، کمک زیادی به رشد اقتصادی می‌نماید (پیغامی، ۱۳۹۴).

۴-۲-۶. مقاوم بودن نهادها و اقتصادها

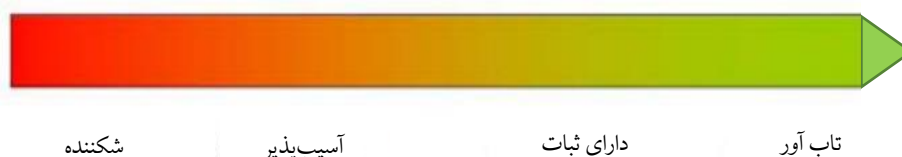
مفهوم دیگر، بحث مقاوم بودن نهادها و اقتصادها^۱ است (عبدالملکی، ۱۳۹۳). مقاوم بودن به صورت «توانایی یک سیستم برای مقابله با تغییرات به طوری که حالت باثبات اولیه را حفظ کند» تعریف می‌شود. به طور خاص، توانایی یک مدل اقتصادی برای آنکه تحت فروض مختل، معتبر باقی بماند (پیغامی، ۱۳۹۴).

۴-۲-۷. اقتصاد وضعیت یکنواخت یا وضعیت استادگی

در اقتصاد وضعیت یکنواخت نوعاً برای اقتصاد ملی به کار می‌رود؛ ولی می‌توان آن را برای اقتصاد یک شهر یا یک ناحیه نیز به کار برد و لذا به حالتی اطلاق می‌شود که یک اقتصاد اندازه نسبتاً ثابتی دارد (پیغامی، ۱۳۹۴).

۴-۲-۸. طیف اقتصاد مقاوم، از شکنندگی تا تاب‌آوری

طیف مفاهیم اصلی اشاره شده از شکنندگی تا تاب‌آوری را می‌توان به شکل ۲ نشان داد:

شکل ۲: طیف مفاهیم اصلی متناظر با اقتصاد مقاومتی در ادبیات علم اقتصاد متعارف

بسیاری از کشورها فهمیدند که اقتصاد، تلاطم دارد و بسیاری از فروض اقتصاد نئوکلاسیک، در واقعیت وجود ندارد و کشورها باید اقتصاد خود را به گونه‌ای مدیریت کنند که در مقابل نوسانات، دشواری‌ها، تهدیدها و تلاطم‌هایی مقاومت کنند که در سطح بین‌المللی و حتی در داخل خود

1. Robustness of institutions & economic

اقتصادها وجود دارد. به‌دیگرسخن، به‌نوعی اقتصاد خود را طراحی کنند که حداقل آسیب‌پذیر و شکنندگی را داشته باشد (عبدالملکی، ۱۳۹۳).

۴-۲-۹. مدل‌های متناظر با اقتصاد مقاومتی در ادبیات علم اقتصاد

پس از بررسی مفهوم اقتصاد مقاومتی مشخص شد این عبارت با مفاهیمی از قبیل تاب‌آوری، ضد شکنندگی اقتصادی، اقتصاد پایداری و ثبات اقتصاد کلان مرتبط است (پیغامی، ۱۳۹۵) که از مهم‌ترین آنها «تاب‌آوری»^۱ است (پیغامی، ۱۳۹۴). از این رو، در این بخش به بررسی پژوهش‌هایی می‌پردازیم که در عرصه تاب‌آوری انجام شده است. گفتنی است پژوهش‌ها، تاب‌آوری را در سه سطح کلان (بین‌المللی / ملی / منطقه‌ای)، سازمانی و فردی مورد بررسی قرار داده‌اند. جهت نمایش ارتباط این سه سطح، می‌توان به مدل جامع حسابداری اقتصاد مقاومتی مطابق شکل ۳ اشاره نمود:

شکل ۳: طراحی مدل جامع حسابداری اقتصاد مقاومتی (پیغامی، ۱۳۹۶)

پیغامی (۱۳۹۵) می‌نویسد: در دهه گذشته، ناپایداری در سیستم‌های طبیعی، اقتصادی و اجتماعی با نرخ سریع‌تری از آنچه سازمان‌ها می‌توانند با آن (ناپایداری) هم‌آوردی کنند، افزایش یافته است. هم‌زمان باینکه این اتفاقات سریع الوقوع شامل حال بسیاری از سازمان‌ها شد، برخی سازمان‌ها نیز توانایی خود را در مدیریت سیستم و بازگشتن به حالت عادی به اثبات رسانده‌اند. با

1. Resilience

توجه به موضوع این پژوهش، اشاره‌ای به پژوهش‌های انجام شده در زمینه تاب‌آوری در سطح کلان اقتصادی می‌پردازیم.

۱. بررسی تاب‌آوری اجتماع به‌وسیله مدل CARRI: ^۱ مؤسسه تاب‌آوری منطقه‌ای و اجتماع (CARRI) بر ارتقای تاب‌آوری اجتماع‌ها تمرکز کرده است CARRI. تجارب ارزشمندی در اجتماع‌های همکار خود کسب نموده و با تحقیقات وسیع، به مفاهیم مرکزی تاب‌آوری در سطح کلان دست یافته است. از منظر این مؤسسه تاب‌آوری اجتماع عبارت است از قابلیت پیش‌بینی خطر، محدود کردن اثرات و بازگشت سریع به حالت عادی از طریق احیاء، قابلیت سازگاری و انطباق، تحول و رشد در مواجهه با تغییرات پرتلاطم.

۲. مدل PEOPLES و چارچوبی برای تاب‌آوری اجتماع: رنشلر ^۲ و همکاران (۲۰۱۱) یک چارچوب جامع برای تعریف و اندازه‌گیری تاب‌آوری فجایع برای جوامع ارائه نموده‌اند. آنان هفت بعد از ابعاد تاب‌آوری جامعه را تحت عنوان مدلی با عنوان PEOPLES تعریف نموده است. هرکدام از این حروف، نماینده یکی از ابعاد هفت‌گانه یادشده است که عبارت‌اند از: جمعیت و ساختار اجتماعی، زیرساخت‌های فیزیکی، سبک زندگی، شایستگی جامعه، توسعه اقتصادی و سرمایه فرهنگی و اجتماعی. این مدل جهت ارزیابی و بهبود تاب‌آوری جوامع به کار گرفته تعریف شده و توسعه یافته است و در امتداد پژوهشی است که در مرکز رشته‌ای مطالعات حوادث شدید انجام شده و آن پژوهش سعی در برقراری ارتباط بین چهار خاصیت تاب‌آوری یعنی استحکام، افزونگی، غنی بودن و سرعت و ابعاد تاب‌آوری یعنی ابعاد فنی، سازمانی، اجتماعی و اقتصادی دارد.

۳. مدل تاب‌آوری اف.ام. گلوبال پیغامی (۱۳۹۵): در تحقیق خود مدل دیگری را معرفی می‌کند که در سطح جهانی تاب‌آوری کشورها را بررسی می‌کند. این مدل توسط سازمان اف.ام. گلوبال (FM Global) ارائه شده و به‌طورکلی برای اندازه‌گیری تاب‌آوری از سه عامل با وزن مساوی شامل اقتصاد، کیفیت خطر و زنجیره تأمین بهره‌جسته است. برای مثال، کشور ایران در سال ۲۰۱۶، با کسب امتیاز کلی ۳۳/۱ از صفر تا صد، رتبه ۱۲۰ جهانی را به خود اختصاص داده است. متأسفانه این مدل بسیار کلی بوده و تنها تاب‌آوری ملی را با ابعاد سه‌گانه مختصر شده می‌سنجد. این درحالی است که اقتصاد مقاومتی مفهومی گسترده‌تر با ابعادی فراوان‌تر است.

۴. مدل CLES: این مدل، ۱۰ محور اندازه‌گیری را دربرگرفته است: اجتماعی، عمومی، تجاری، اجتماعی - عمومی، اجتماعی - تجاری، بازرگانی عمومی، صحت و سلامت، عوامل

1. CARRI = Community and Regional Resilience Initiative

2. Renschler

زیست محیطی، تاریخ محلی، حاکمیت (پیغامی، ۱۳۹۴).

۵. شاخص اسکاتلندی تاب‌آوری اقتصادی^۱: این مدل از پنج حیطه کلیدی شامل ترکیب بخش‌ها، نیروی کار، بازار کار، کسب‌وکار و پویایی اقتصادی تشکیل شده و دارای ۱۷ مؤلفه در عرصه منطقه‌ای و استانی می‌باشد.

۶. مدل اجتماع و جامعه مقاومتی: این مدل به‌جای اقتصاد مقاومتی به اجتماع و جامعه مقاومتی در قبال یک سیستم پیچیده نظر داشته و تحت پنج عرصه مهم، شامل: سیاسی، امنیتی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی و در تلاقی به سه محور نهادها، منابع و تسهیلگرهای انطباقی تعریف شده است.

۷. مدل شاخص‌های «آسیب‌پذیری اقتصادی» و «تاب‌آوری اقتصادی» در سطح ملی: برگوگلیو^۲ (۲۰۱۴) نیز مدلی را جهت سنجش تاب‌آوری در سطح ملی با عنوان «شاخص آسیب‌پذیری اقتصادی» ارائه نموده است. این مدل در چهار بعد و شامل شاخص‌های آزادی تجارت، وابستگی به واردات راهبردی، تمرکز صادرات، مستعد به فاجعه می‌باشد (برگوگلیو، ۲۰۰۸). وی (۲۰۰۸) مدل دیگری را نیز تحت عنوان «شاخص تاب‌آوری اقتصادی» را معرفی نمود که از پنج شاخص شامل ثبات اقتصاد کلان، انعطاف‌پذیری بازار، خطرپذیری بازار، توسعه اجتماعی و مدیریت محیطی تشکیل شده است.

ایران براساس «شاخص آسیب‌پذیری اقتصادی» ارزیابی شده و با کسب امتیاز ۳۱۶/۰ نتیجه‌ای نامطلوب در میان سایر کشورها داشته و براساس «شاخص تاب‌آوری اقتصادی» نیز نتیجه نامطلوب ۳۸۳/۰ را به دست آورده است (پیغامی، ۱۳۹۵). پیغامی (۱۳۹۵) می‌نویسد: مدل‌های بریگوگلیو به دلیل تمرکز بر داده‌های صرفاً اقتصادی که بر تجارت بین‌الملل متمرکز است و با تأکید بر سطح ملی و بین‌المللی نمی‌تواند به‌عنوان معیاری مناسب برای رصد سیاست کلی اقتصاد مقاومتی در نظر گرفته شود که در همه ابعاد و سطوح در کشور جاری است.

۸. مدل تاب‌آوری اقتصادی مناطق مایور: مایور (۲۰۲۰) در پژوهش خود با عنوان «مناطق و تاب‌آوری اقتصادی: چشم‌اندازهای جدید مناطق و تاب‌آوری اقتصادی: چشم‌اندازهای جدید» چهار بعد از انعطاف‌پذیری اقتصادی منطقه‌ای در برابر شوک رکود اقتصادی را شناسایی کرد. این ابعاد عبارت‌اند از:

- الف) مقاومت: میزان حساسیت یا عمق واکنش اقتصاد منطقه‌ای در برابر شوک رکود اقتصادی؛
- ب) بهبود: سرعت و درجه بهبود اقتصاد منطقه‌ای از شوک رکود اقتصادی؛
- ج) جهت‌گیری مجدد: میزان سازگاری اقتصاد منطقه‌ای در پاسخ به شوک رکود اقتصادی؛

1. Scottish Index of Economic Resilience

2. Briguglio

د) نوسازی: میزان اقتصاد منطقه‌ای که مسیر رشد خود را تجدید می‌کند: از سرگیری مسیر قبل از رکود اقتصادی یا تغییر جهت به روند رشد جدید.

۵. یافته‌های پژوهش

در این پژوهش پس از بررسی رویکردهای اقتصاد مقاومتی در نظام اقتصادی اسلام و سپس مدل‌ها و تجارب جهانی متناظر با مفهوم اقتصاد مقاومتی، به بررسی مؤلفه‌های مدل‌های اقتصاد مقاومتی مبتنی بر نظام اقتصادی اسلام و مدل‌های اقتصادی مبتنی بر علم اقتصاد متعارف می‌پردازیم که دارای تناظر مفهومی با اقتصاد مقاومتی می‌باشد.

بدین منظور با مطالعه کتابخانه‌ای، مؤلفه‌های مدل‌های یادشده احصا و با استفاده از روش تحلیل محتوا، مقوله بندی شد. در این مرحله از مجموع ۶ مدل اقتصاد مقاومتی، ۶۷ مؤلفه احصا شد که در ۱۴ مقوله دسته‌بندی شد. از مجموع ۹ مدل اقتصادی مبتنی بر علم اقتصاد نیز ۵۰ مؤلفه احصا شد که در ۱۰ مقوله دسته‌بندی شد.

تناظر مقوله‌بندی مؤلفه‌ها به شرح جدول شماره ۲ صورت گرفت:

جدول ۲: تناظر مقوله‌ها در اقتصاد مقاومتی و مدل‌های متناظر با مفهوم اقتصاد مقاومتی در دنیا

نوع تناظر	مقوله، در اقتصاد مقاومتی مبتنی بر آموزه‌های اقتصادی اسلام	مقوله، در مدل‌های متناظر با مفهوم اقتصاد مقاومتی در دنیا
صریح	کرامت انسانی (۲ مؤلفه)	سرمایه انسانی (۲ مؤلفه)
صریح	انعطاف‌پذیری (۱ مؤلفه)	انطباق‌پذیری و بازسازی (۱۱ مؤلفه)
صریح	فرهنگی و اجتماعی (۳ مؤلفه)	فرهنگی و اجتماعی (۸ مؤلفه)
صریح	شکوفای بخش‌های مهم اقتصادی (۵ مؤلفه)	شناسایی، تحلیل و پاسخگویی به مخاطرات (۴ مؤلفه)
صریح	سیاسی و امنیتی (۴ مؤلفه)	حاکمیتی، سیاسی و امنیتی (۶ مؤلفه)
صریح	اقتصادی و بازرگانی (۱۰ مؤلفه)	اقتصادی و بازرگانی (۷ مؤلفه)
صریح	دانش و اطلاعات (۶ مؤلفه)	دانش و اطلاعات (۲ مؤلفه)
نسبی	پیشرو، فرصت‌ساز و مولد (۷ مؤلفه)	رهبری و مدیریت راهبردی (۴ مؤلفه)
نسبی	تولید، توزیع و مصرف (۱۱ مؤلفه)	منابع و ظرفیت‌ها (۵ مؤلفه)
نسبی	اخلاق حرفه‌ای (۱ مؤلفه)	سلامت و محیط‌زیست (۳ مؤلفه)
فاقد	ایمان و ابتناء بر تفکر اسلامی (۳ مؤلفه)	×
فاقد	رویکرد جهادی (۵ مؤلفه)	×
فاقد	عدالت‌محور (۴ مؤلفه)	×
فاقد	مردم‌بنیان (۳ مؤلفه)	×

همان‌طور که مشخص شده است، مقوله‌ها دارای سه نوع تناظر می‌باشند:

۱. تناظر صریح: در این نوع از تناظر، مؤلفه‌های ذیل مقوله‌های هر نوع از مدل‌ها یکسان می‌باشد؛
۲. تناظر نسبی: در این نوع از تناظر، مؤلفه‌های ذیل مقوله‌های هر نوع از مدل‌ها یکسان نبوده
ولی دارای ارتباط مفهومی نزدیک می‌باشد؛

۳. فاقد تناظر: در این نوع از تناظر، مؤلفه‌های ذیل مقوله‌های یک نوع از مدل‌ها، فاقد تناظر با
مؤلفه‌های ذیل مقوله‌های آن نوع دیگر از مدل‌ها می‌باشد.

به منظور تأیید اعتبار نتایج یادشده، مقوله‌های شناسایی شده در دو دسته منبع مورد بررسی
در یک گروه کانونی طرح و بررسی شد. ابتدا انواع تناظر و تعاریف آنها مورد سؤال قرار گرفت و
پاسخ داده شد و سپس تناظر مقوله‌های مورد سؤال قرار گرفت و تعیین شد. نتایج گروه کانونی با
نتایج تحلیل محتوا و بررسی تطبیقی آن مطابقت داشت و مورد اعتبار قرار گرفت.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

اقتصاد مقاومتی افزون‌برآنکه از دیرباز در آموزه‌های اقتصاد اسلامی مورد توجه قرار گرفته و اکنون
به‌مثابه نسخه معاصر نظام اقتصاد اسلامی می‌باشد، به‌عنوان نظریه‌ای مسلط و فراگیر در علم
اقتصاد نیز مورد توجه کشورها و سازمان‌های مختلف بوده و دارای تجارب متعددی در سطوح ملی،
منطقه‌ای و سازمانی است. در این پژوهش ضمن تعریف اقتصاد مقاومتی و تشریح اصول،
رویکردها و مدل‌های اقتصاد مقاومتی از منظر اقتصاد اسلامی بررسی و در ادامه نیز مدل‌ها و
تجارب جهانی در حوزه اقتصاد مقاومتی تشریح شد.

بررسی‌های انجام شده نشان از توجه اندیشمندان اقتصاد اسلامی و پژوهشگران فعال در این
حوزه به اقتصاد مقاومتی از یک‌سو و توجه نظریه‌پردازان علم اقتصاد در دنیا و کشورها و سازمان‌های
مختلف به رویکردها و مدل‌های متناظر با مفهوم اقتصاد مقاومتی از سوی دیگر دارد. از میان
مجموعه مدل‌های متناظر با اقتصاد مقاومتی در علم اقتصاد متعارف، بیشترین فراوانی متعلق به
رویکرد تاب‌آوری و مدل‌های مرتبط با آن است. رویکردی که تنها بخشی از اصول و الزامات
اقتصاد مقاومتی را پوشش می‌دهد و از این‌رو، می‌توان اذعان نمود: اقتصاد مقاومتی به‌عنوان یک
سیستم جامع و یکپارچه از اصول فراگیر نظام اقتصاد اسلامی در عصر حاضر می‌باشد.

در ادامه این پژوهش، به‌منظور مقایسه مؤلفه‌های مورد توجه مدل‌های اقتصاد مقاومتی و
مدل‌های مبتنی بر علم اقتصاد متناظر با مفهوم اقتصاد مقاومتی، مؤلفه‌های هر دسته از مدل‌های
یادشده مقوله‌بندی و ارتباط متناظر مقوله‌های هر دسته از مدل‌ها مطابق جدول ۳ بررسی شد.

جدول ۳: فراوانی تناظر مقوله‌ها در اقتصاد مقاومتی و مدل‌های متناظر با مفهوم اقتصاد مقاومتی در دنیا

نوع تناظر	صریح	نسبی	فاقد
تعداد مقوله	۷	۳	۴

براساس این نتیجه کار ۱۴ مقوله شامل ۷ مقوله با تناظر صریح، ۳ مقوله با تناظر نسبی و ۴ مقوله فاقد تناظر در دیگری شد. نکته قابل توجه در این بخش از پژوهش مقوله‌هایی از مؤلفه‌های مدل‌های اقتصادی مقاومتی مبتنی بر دیدگاه اقتصادی اسلام است که فاقد تناظر در مدل‌های مبتنی بر علم اقتصاد دارای ارتباط با مفهوم اقتصاد مقاومتی است. این مقوله‌ها عبارت‌اند از:

۱. ایمان و ابتناء بر تفکر اسلامی؛

۲. رویکرد جهادی؛

۳. عدالت محور؛

۴. مردم‌بنیان؛

این مهم نشانگر جایگاه مبانی و بینش‌ها در نظریه‌پردازی و به تبع آن مدل‌سازی اقتصادی مبتنی بر نظام اقتصادی اسلام است که به طراحی مدل‌های اقتصادی منجر شده که ابتدای آن بر ایمان به خدا و مبانی فکری اسلام است، حول محور عدالت شکل گرفته، بنیان آن بدنه مردم بوده و رویکردش به معنای واقعی کلمه جهادی می‌باشد. این موضوع از مزیت‌های رقابتی پایدار مدل‌های اقتصاد مقاومتی بر مدل‌های متناظر طراحی شده در علم اقتصاد متعارف می‌باشد.

به‌دیگرسخن، مقوله ایمان و ابتناء بر تفکر اسلامی تأییدکننده قوی بودن مفهوم اقتصاد مقاومتی می‌باشد؛ زیرا براساس مدل شاین مفروضات و اصول بر روی ارزش‌ها و این دو بر روی اقدامات و رفتار تأثیر می‌گذارند (شاین، ۱۹۸۴). کالینز و پوراس (۱۳۹۸) در کتاب «ساختن برای ماندن» جهان‌بینی را حاصل‌جمع اصول ارزشی و هدف‌گذاری بر می‌شمارند؛ بنابراین می‌توان استدلال کرد نوع نگاه به دنیا در نوع حرکت نیز تفاوت ایجاد خواهد کرد. ایمان و ابتناء بر تفکر اسلامی، بیانگر اتصال به منبع لایزال الهی است که راه رسیدن به حیات طیبه و آبادی آخرت و دنیا را به‌درستی تبیین کرده است. موضوعی که در فرهنگ اسلامی و به‌صورت خاص در مدل‌سازی اقتصادی مبتنی بر نظام اقتصادی اسلام لحاظ شده است. از نتایج ایمان و ابتناء بر تفکر اسلامی، پایه‌ریزی رویکرد و کار جهادی می‌باشد. در این تعریف کار جهادی یعنی خستگی‌ناپذیری، بی‌مزد و بی‌منت کار کردن، هدف را انجام‌وظیفه انسانی و خدایی قرار دادن و درنهایت انجام دادن کارها می‌باشد (رهبر معظم انقلاب، ۱۴۰۳).

عدالت محوری که به عنوان یکی از مقوله‌های خاص مطرح شده است به معنای توجه به عدالت اقتصادی و عدالت اجتماعی در جامعه می‌باشد. در این بیان، عدالت به معنای تقسیم فقر نیست؛ بلکه به معنای تولید ثروت و ثروت ملی را افزایش دادن است. به دیگر سخن، در اقتصاد سرمایه‌داری ممکن است تولید ناخالص ملی یک کشور بالا باشد؛ اما کسانی هم در آن کشور از گرسنگی بمیرند؛ موضوعی که مورد تأیید اسلام نمی‌باشد (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۳).

مقوله مردم‌بنیانی نیز به این معناست که این اقتصاد بر محور دولت نبوده و اقتصاد دولتی نیست و بلکه اقتصاد مردمی است. این اقتصاد درحقیقت با اراده مردم، سرمایه مردم و حضور مردم تحقق پیدا می‌کند. از طرفی، دولت در قبال آن مسئولیت برنامه‌ریزی، زمینه‌سازی، ظرفیت‌سازی، هدایت و کمک را برعهده دارد. کار اقتصادی و فعالیت اقتصادی دست مردم است؛ اما دولت نظارت و هدایت و کمک و تسهیل می‌کند (رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۳).

نکته حائز اهمیت دیگر آن است که موضوعات ذیل مؤلفه «انطباق‌پذیری و بازسازی» در مدل‌های اقتصاد مقاومتی به میزان کمتری از مدل‌های متناظر طراحی شده در علم اقتصاد مورد توجه بوده و از حلقه‌های مفقوده به شمار می‌آید. بررسی مقایسه‌ای رویکرد اقتصاد مقاومتی در دیدگاه اقتصادی اسلام و علم اقتصاد متعارف، می‌تواند به تبیین رویکرد اسلامی به اقتصاد و در شکل دادن به نظریه‌های جامع‌تر و کامل‌تر کمک نماید. به این ترتیب این امیدواری وجود دارد که با انجام این مطالعات، زمینه غنی‌تری برای تجزیه و تحلیل و جهت‌گیری روشن‌تری برای پژوهشگران و مدیران فراهم شود.

منابع

* قرآن کریم

۱. آژنگ، محمدرضا؛ نامیان، فرشید؛ حسنی، سیدرضا و امیدعلی کهریزی (۱۴۰۲). «اقتصاد مقاومتی منظومه‌ای فراتر از اقتصاد چرخشی؛ برگرفته از بیانات آیت‌الله خامنه‌ای». فصلنامه مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی، ۱(۲): ۱۰۷-۱۴۲.
۲. اسفندیاری صفا، خسرو و حبیب‌الله دهقان (۱۳۹۵). «مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی از دیدگاه مقام معظم رهبری». فصلنامه مدیریت نظامی، ۱۶(۶۱): ۶۰-۸۴.
۳. بیانات رهبر معظم انقلاب در حرم مطهر رضوی (۱۳۹۳). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، دسترسی:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=25993>
۴. بیانات رهبر معظم انقلاب در مراسم تنفیذ حکم چهاردهمین دوره ریاست جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۳). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، دسترسی:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=57210>
۵. پوراس، کالینز و جری جیم (۱۳۹۸). ساختن برای ماندن: سیر تکامل شرکت‌های موفق. ترجمه توکلی، ریحانه و فرهادی، سمیرا. تهران: هورمزد.
۶. پیغامی، عادل؛ سمیعی‌نصب، مصطفی و یاسر سلیمانی (۱۳۹۵). مدل مفهومی مقاومت‌سازی اقتصادی مبتنی بر ادبیات متعارف در تطبیق با اندیشه مقام معظم رهبری. تهران: دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).
۷. پیغامی، عادل؛ سعدآبادی، علی اصغر و مونا پارسا (۱۳۹۵). جستارهایی در اقتصاد مقاومتی (پایش اقتصاد پایدار). تهران: دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).
۸. پیغامی، عادل؛ سمیعی‌نصب، مصطفی و یاسر سلیمانی (۱۳۹۴). مقاومت‌سازی اقتصاد در ادبیات متعارف؛ مبادی علمی و نظری. جلد اول: تاب‌آوری و آسیب‌پذیری. تهران: دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).
۹. توکلی، محمدجواد (۱۳۹۸). «بررسی نسبت اقتصاد مقاومتی و اقتصاد اسلامی». دوفصلنامه جستارهای اقتصادی، ۱۶(۳۲): ۸۹-۱۱۹.
۱۰. جمالی، یعقوب؛ و محمدجمال خلیلیان اشکذری (۱۴۰۱). «بررسی مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در گام دوم انقلاب». مجله معرفت، سال ۳۱(۱)، پیاپی ۲۹۲: ۸۵-۹۶.
۱۱. رز، ریچارد (۲۰۰۴). یادگیری در پرتو خط‌مشی‌های عمومی تطبیقی: راهنمای کاربردی. ترجمه حسن دانایی‌فرد و منصور خیرگو، ۱۳۹۰، تهران: مهربان نشر.

۱۲. سامنی، سامان و شهرام مدرس خیابانی (۱۳۹۴). «تحلیل پیکره بنیاد گفتمان سیاست اقتصاد مقاومتی از دیدگاه مقام معظم رهبری». فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، سال ۲۲(۲)، پیاپی ۸۲: ۱۰۷-۱۲۱.
۱۳. سلیمانی، محمد و وحید نکویی (۱۳۹۹). «بررسی تجربیات کشورهای مختلف در مقاومتی در اقتصاد، دلالت‌هایی برای دستیابی به الگوی عملیاتی اقتصاد مقاومتی در ایران». فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی، ۸(۳۰): ۱۰۷-۱۴۱.
۱۴. سلیمانی، یاسر (۱۳۹۴). «تحلیل مقایسه‌ای مدل‌های مفهومی تاب‌آوری اقتصادی در عرصه اجتماع و ارائه یک مدل مفهومی براساس اندیشه‌های مقام معظم رهبری». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، دانشکده امور اقتصادی.
۱۵. سنایی فر، اکبر؛ قاسمی، علی؛ جانی، یدالله و محسن سنایی فر (۱۳۹۱). الزامات و ارکان اقتصاد مقاومتی. تهران: صبح امید.
۱۶. سیف، الله‌مراد؛ قادرپناه، فربرز؛ شیخ، علیرضا؛ بهدادفر، محمدرسول؛ یوسفی، مجید؛ علی‌یاری، فرشاد و روزبه کمالی (۱۳۹۳). الگوی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران در برابر تحریم‌های استکبار جهانی. تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
۱۷. عبدالملکی، حجت‌اله (۱۳۹۵). اقتصاد مقاومتی؛ درآمدی بر مبانی، سیاست‌ها و برنامه عمل. چاپ چهارم، تهران: بسیج دانشجویی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).
۱۸. قاسمی، حسام‌الدین و عباس عرب‌مازار (۱۳۹۹). «تعیین مؤلفه‌های تاب‌آوری با تأکید بر آسیب‌پذیری اقتصاد ایران». دوفصلنامه جستارهای اقتصادی، ۱۷(۳۳): ۲۱۹-۲۴۲.
۱۹. کریندورف، کلاوس. (۱۹۸۰). تحلیل محتوا: مبانی روش‌شناسی. ترجمه هوشنگ نایی. تهران: نشر نی.
۲۰. گل وردی، مهدی (۱۳۹۶). «تاب‌آوری ملی: مروری بر ادبیات تحقیق». مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۷(۲۵): ۲۹۳-۳۱۰.
۲۱. لطفیان، کریم، نوروزی، ابراهیم، و سیف، الله‌مراد (۱۴۰۱). «گام‌هایی برای تحقق بایسته‌های نهادی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در آینده». مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، ۶(۲۳): ۳۵-۵۴.
۲۲. مدیریت پژوهش‌های خبری معاونت خبر سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴). «شاخص‌سازی بیانات رهبر معظم انقلاب درباره اقتصاد مقاومتی»، معاونت خبر، مدیریت پژوهش‌های خبری، از سال ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۴.

۲۳. مرزبان، شهریار و وحید گودرزی (۱۳۹۷). «بررسی الگوهای اقتصاد مقاومتی در کشورهای قدرتمند دنیا و ارائه مدل پیشنهادی برای اقتصاد مقاومتی ایران». نخستین کنفرانس ملی تحقیق و توسعه در مدیریت و اقتصاد مقاومتی، تهران.
۲۴. مطهری، احمد (۱۳۵۷). رابطه اقتصاد عمومی. قم: مجمع ذخایر اسلامی.
۲۵. مهدوی سیرت، نرجس (۱۳۹۳). «الگوی اقتصاد مقاومتی در نهج البلاغه». پایان نامه کارشناسی ارشد، مؤسسه آموزش عالی غیردولتی و غیرانتفاعی دارالقرآن الکریم اصفهان، دانشکده معارف قرآنی اصفهان.
۲۶. مؤمنی، حانیه سادات (۱۳۹۷). «اقتصاد مقاومتی در کشورهای پیشرفته با تأکید بر تولید ملی». چاپ دوم، تهران: بسیج دانشجویی دانشگاه امام صادق (علیه السلام).
۲۷. میرجلیلی، سیدحسین (۱۳۹۵). «تیین مفاهیم مقاومت، تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی». اولین همایش اقتصاد مقاومتی.
۲۸. میرمعزی، سیدحسین (۱۳۹۱). نظام اقتصادی اسلام: مبانی، اهداف، اصول راهبردی و اخلاق. چاپ دوم، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۲۹. یوسفی، احمدعلی (۱۳۹۵). نظام اقتصادی اسلام. تهران: انتشارات نگاه فارسی.
30. Angel, G. A., Gámez-Gutierrez, J., & Calvo, R. E. (2021). Values and Administrative Practices for Generations Associated With Organizational Innovation. In Gamez-Gutierrez.
31. Briguglio, L. & Piccinino, S. (2011). Growth and Resilience in East Asia, and the Impact of the 2009 global Recession, Economics Department, University of Malta, Msida; MSD 2080, Malta. 30 Sep.
32. Briguglio, L. , cordina, G., bugeja, S.& farrugia, N. (2008). Conceptualizing and Measuring Economic Resilience; Economics Department, University of Malta.
33. Di Caro, P. (2017). Testing and explaining economic resilience with an application to Italian regions. Papers in Regional Science, 96, 93– 113.
34. Eichengreen, B., Park, P. , Shin, K. (2024). Economic resilience: Why some countries recover more robustly than others from shocks. Economic Modelling, 136, 106748
35. European Union (2012). Measuring the macroeconomic resilience of industrial sectors in the EU and assessing the role of product market regulations.
36. Guillaumont, p. (1999). On the Economic Vulnerability of Low Income

Countries. mimeo, CERDI-CNRS, University d' Auvergne, France.

37. J., & Saiz-Alvarez, J. M. (Ed.). Entrepreneurial Innovation for Securing Long-Term Growth in a Short-Term Economy, pp. 193-222.
38. Masadeh, Mousa. (2012). Focus Group: Reviews and Practices. International Journal of Applied Science and Technology, 2, 63-68.
39. Mayor, M., & Ramos, R. (2020). Regions and Economic Resilience: New Perspectives. Sustainability, 12(11), 4693.
40. Oprea, F., Onofrei, M., Lupu, D., Vintila, G., & Paraschiv, G. (2020). The Determinants of Economic Resilience. The Case of Eastern European Regions. Sustainability, 12(10), 4228.
41. Renschler, Ch. Reinhorn, S. Andrei, M. A., ACimellaro, L. & Gian P.(2011). The P.E.O.P.L.E.S. Resilience Framework: A Conceptual Approach To Quantify Community Resilience", 3rd ECCOMAS Thematic Conference on Computational Methods in Structural Dynamics and Earthquake Engineering , Corfu , Greece , 25-28 May.
42. Schein, EH. (1984). Coming to a new awareness of organizational culture. Sloan management review, 25(2), 3-16
43. White, L.H. (2013). Antifragile Banking and Monetary Systems. Cato Journal, 33, 474-484.